

УДК 159.922.73

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.9.11>

ПЕРЕЖИВАННЯ СТРАХІВ ДІТЬМИ З РІЗНИМИ ОСОБИСТІСНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ

Наталія Гребінь

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000
e-mail: nataliya.hrebin@lnu.edu.ua*

У статті розкрито особливості переживання страхів дітьми з різними психологічними параметрами. З'ясовано, що дітям молодшого шкільного віку із значною кількістю страхів властиві замкненість, недовірливість, знижена комунікабельність; разом із тим вони схильні до залежності від інших людей. Також таких дітей характеризує емоційна чутливість та розвинена уява. З підвищенням квапливості, реактивності та нетерплячості знижується страх перед фізичними чинниками, зокрема, страх транспорту, природних загроз. За таких обставин зростає ризикована поведінка, коли дитина не орієнтується на сигнали небезпеки. Незалежність, самостійність і впевненість допомагає долати медичні страхи. Відповідно зниження страху перед медичними процедурами та лікарями сприяє формуванню в молодшого школяра впевненості у собі, рішучості та самостійності. Високий самоконтроль та нормативність поведінки збільшується із зростанням страху казкових (вигаданих) героїв. Дитині у молодшому шкільному віці ще досить важко контролювати свою поведінку відповідно до соціальних вимог, зокрема шкільних. Тому, такий страх є додатковим мотиватором дотримання дисципліни. Слід врахувати, що страхи вираженої інтенсивності можуть не лише сприяти дисциплінованості, але й пригнічувати пошукову і творчу активність дитини, породжувати нові страхи, зокрема не відповідати соціальним очікуванням. Виявлено, що дітям молодшого шкільного віку найчастіше притаманно боятися смерті (своїї, а також смерті батьків). На другому місці за поширенням страхів у досліджуваних дітей є страх, пов'язаний із заподіянням фізичної шкоди, зокрема від транспорту, стихійних лих, війн, пожеж тощо. Третє місце за поширенням страхів зафіксоване за медичними страхами. Соціально опосередковані страхи, страхи темряви та казкових персонажів виявлялися в досліджуваних рідше. Дівчатка оцінюють виявлений у себе страх темряви як більш інтенсивний порівняно із хлопчиками, що підтверджено статистично. Хоча відмінностей між учнями різної статі за фактом наявності в них цього страху не виявлено. Очевидно, самооцінка страху темряви у хлопців і дівчат пов'язана з гендерними стереотипами.

Ключові слова: емоційна сфера, страх, тривожність, особистісні риси, молодший шкільний вік.

Раніше у моїй шафі жило страховисько. Перед сном я мусив обов'язково закрити двері вбиральні. Я навіть боявся озиратися... Але, одного разу, вночі я вирішив остаточно позбутися монстра. Коли згасло світло у кімнаті, я відчув, як він підкрадається до мене. Тоді я швидко запалив світло та спіймав його біля своїх ніг. «Йди геть, чудовисько! Інакше я застрелю тебе!» – сказав я.

Mercer Mayer, 1968. There's a Nightmare in My Closet [8]

Постановка проблеми. Переживання страху – невід'ємна частина емоційного життя людини у будь-якому віці. Боятися – природно, адже страх мобілізує психічні та фізичні ресурси організму, спрямовуючи їх на подолання реальної загрози – на боротьбу або уникання. Коли йдеться про страх, викликаний нашими думками, спогадами чи уявою, функціональне значення такого процесу полягає у своєрідному тренуванні організму, підготовці до реальних зіткнень: припрацювання стратегій захисту, альтернатив вирішення проблем, зняття емоційної напруги. Проте наявність стійких інтенсивних страхів, з якими людині важко впоратися, свідчить про порушення афективної регуляції. Як зазначив О. Захаров, за таких обставин зростає потреба в заспокоюючих засобах, зокрема задля зниження гостроти переживання [4, с. 17]. Неможливість опанувати свої емоції породжує почуття безпорадності, безнадії, невпевненості в собі та нерішучість, знижує пізнавальну активність, звужує та гальмує мислення. Сягаючи масштабів фобій, страхи паралізують нормальну життєдіяльність людини.

Усі ми родом із дитинства, найбільше навантаження на афективну сферу припадає саме на дитячі роки. Дорослі, які вчасно не змогли позбавитися страхів, транслують свою тривожність і передають страхи своїм дітям, часто нав'язуючи неадаптивні, непрацюючі стратегії подолання тривоги. Відтак, психологічна проблематика страхів у дитячому віці є вкрай актуальною з огляду на важливість розробки і впровадження ефективних програм подолання дитячої тривожності та страхів, попередження їх поглиблення і хронізації. Зокрема, висвітлення психологічних аспектів особистісного розвитку дітей, яким властиві страхи різної генези та різного наповнення, уможливить вчасно побачити деструктивні зміни та запобігти формуванню небажаних рис, а також оптимізувати її емоційний стан і розвиток пізнавальних процесів шляхом зниження тривожності та кількості страхів.

Аналіз наукових джерел та публікацій. Страхи дитини до певної міри зумовлені віковими особливостями; з віком страхи переходять, змінюються та неминує супроводжують розвиток дитини Як і для дорослої людини, страх у житті дитини має важливе функціональне значення, зокрема, вберігає від багатьох ризиків та небезпек. Динаміка цього процесу повністю природна і, очевидно, аргументована тим, що передумови виникнення страху лежать не лише у площині соціального, але й також у біологічному підґрунті людського існування. Страхи дітей раннього віку, наприклад, страх розлуки чи незнайомих, а також багато страхів, які розвиваються з віком, коли дитина відкриває для себе нові навички, є адаптивними, адже вони допомагають вижити, уникнувши багатьох ризиків [10, с. 2-3]. Науковці наголошують на позитивних сторонах страхів, зокрема таких, як активізація ресурсів для самозбереження, покращення уваги, зростання відчуття життєвої енергії [9, с. 103-110].

Проте слід зауважити, що страхи перешкоджають гармонійному розвитку особистості дитини, гальмуючи пошукову і творчу активність [7, с. 78]. Науковці засвідчують, що тривалі та інтенсивні переживання страху з раннього віку здатні порушити нормальний розвиток дитини як у когнітивній, так і в емоційній та соціальній сферах. Такі діти часто втрачають здатність адекватно розрізняти сигнали про загрозу та безпеку фізичного та соціального довкілля [12], а також демонструють зниження академічної успішності, адже страх перериває пізнавальну мотивацію та здатність до концентрації [11, с. 263].

Передусім потрібно розмежувати такі поняття, як страх і тривожність. Страх визначають як негативну, переважно астеничну емоцію, інтенсивність якої може варіювати у широкому діапазоні залежно від суб'єктивної оцінки інформації про загрозу та швидкості, з якою надходить така інформація [6, с. 98]. Страх – це емоційна реакція на реальну небезпеку, тоді як тривога – радше безпредметне занепокоєння. Під тривогами розуміють не завжди усвідомлений, негативно забарвлений емоційний стан, що виражає переживання невизначеності, очікування несприятливих подій, неприємне передчуття [5, с. 91]. Триво-

га попереджає людину про потенційні загрози, тим самим виконуючи важливу сигнальну та захисну функцію. Як зазначили С. Томчук та М. Томчук, «якщо стан тривоги повторюється, якщо дитина не знаходить способу впоратися з собою, ці внутрішні прояви можуть перерости в симптоми серйозних порушень» [7, с. 20]. Залежно від індивідуально-психологічних особливостей дитини та соціально-психологічних чинників, зокрема, від раннього досвіду емоційних взаємин із значущими дорослими, тривога може трансформуватися у страхи та інші негативні емоційні феномени, а також в емоційно-поведінкові комплекси. Неefективні спроби впоратися із тривогою та страхами можуть призвести до тривожних розладів – найпоширеніших дитячих порушень та надійних предикторів психопатології у дорослому віці [13, с. 115-119]. Тривожність як особистісна риса, як тенденція реагувати на загрозові ситуації розвитком стану тривоги – це суб'єктивний прояв особистісного неблагополуччя [3, с. 57]. На думку науковців і практиків, тривожність, яка виявляється на всіх рівнях активності, є підґрунтям цілої низки труднощів у дитинстві [7, с. 36].

Етіологія дитячих страхів і тривог не до кінця з'ясована нині. Вірогідно, страх розвивається внаслідок спадкової сприйнятливості та інших вроджених і набутих у ранньому віці особливостей нервової системи. Підтверджено наявність зв'язку між особливостями темпераменту та розвитком страхів і тривожності в дітей. Більшість дослідників вважають, що страх і тривога – результат складної взаємодії багатьох факторів, серед яких певну роль відіграють поведінкове та соціальне навчання, а також неадаптивні когнітивні стратегії [11, с. 263-264]. Неадаптивні думки можуть приймати форму негативної самооцінки та дисфункційної оцінки соціального та фізичного довкілля, що виявляється в переоцінці вірогідності несприятливих наслідків та викривленні інтерпретації загрожуючої інформації. Серед соціальних факторів дослідники виокремлюють умови виховання дітей у сім'ї (дисфункційні родини, несприятливі стилі виховання), шкільні фактори (деструктивний педагогічний стиль вчителя, конфлікти між дітьми, цькування у шкільному середовищі тощо) [5, с. 87]. Високим ризиком розвитку страхів у дітей є стихійні лиха, соціальні катастрофи, терористичні акти та війни, глобальні кризи тощо. Пандемія COVID-19 та карантинні заходи, спрямовані на її припинення, внесли суттєві зміни у спосіб життя як дорослих, так і дітей. Результати дослідження С. Гозак із колегами показали, що обмеження соціальних взаємин дитини, зокрема з вчителем та класним колективом, і звичної рухової активності призвели до підвищення тривожності дітей [2, с. 27-32]. Науковці стверджують, що «міфи», дезінформація, а також самі способи трансляції новин про поширення вірусу та його наслідків разом із обмеженнями посилюють тривогу та інші негативні емоції [1, с. 41]. Отже, розвиток страхів – складний процес, який містить вегетативні, емоційні, когнітивні компоненти та обумовлюється біологічними, соціально-психологічними передумовами і віковою динамікою.

Молодший шкільний вік залишається емоційно насиченим унаслідок нової соціальної ситуації – вступу до школи та розширення кола потенційно тривожних ситуацій. Згідно з О. Захаровим, цей період характеризується перехрещенням та подальшим переходом від інстинктивних до соціально обумовлених страхів [4, с. 78-81]. Відповідно збільшується кількість страхів не відповідати соціальним очікуванням найближчого довкілля – сім'ї і школи.

Оскільки центральним новоутворенням цього віку є совість, яка ґрунтується на почутті відповідальності та пов'язана з почуттям провини, в цьому віці посилюються страхи, пов'язані зі шкільними ситуаціями, наприклад, «не встигнути», «запізнитися», «бути тим, про кого говорять погано», «отримати погану оцінку» тощо. Також у цьому віці посилюється страх агресії із боку однолітків, яка часто суб'єктивно перебільшується.

На рівні патології страх розглядають у контексті фобій. Страх розлуки з батьками, до яких дитина може бути тривожно прив'язана, здатний перерости у фобію та поста-

вати як нав'язливий страх відвідування школи. Крім «шкільних», для дітей молодшого шкільного віку типові страхи природних катаклізмів, містичних подій. О. Захаров пояснив це особливістю цього віку, так званим магічним мисленням – тенденцією вірити у надприродні, неконтрольовані та незрозумілі явища [4, с. 86]. Сучасні діти, які нині мають доступ до різної інформації, акцентують надмірну увагу на подібному контенті, що може посилити й поглибити страхи. Невирішені дитячі страхи згубно впливають на розвиток і сприяють психопатології у дорослому віці. Відповідно корекція страхів, формування життєстійкості та опірності страхам попереджатиме низку поточних і майбутніх проблем у розвитку, навчанні та соціальній взаємодії. Посилення психологічних особливостей, які допомагають протистояти страхам, а також корекція небажаних характеристик, які сприяють їх виникненню, – важливе завдання психологічного супроводу дитини.

Постановка завдання. Отже, **мета** емпіричного дослідження – виявлення відмінностей переживання страхів у дітей молодшого шкільного віку з різними особливостями особистості. Об'єкт дослідження – страхи у дітей молодшого шкільного віку. Предмет дослідження – особливості переживання страхів дітьми з різними психологічними характеристиками. Для досягнення мети було обрано такі стандартизовані психодіагностичні методики: методика на виявлення дитячих страхів «Страхи в будиночках» О.Захарова і М.Панфілова, методика Р. Кетелла для дослідження особистісних параметрів (дитяча форма теста-опитувальника). Нами розроблено анкету¹, запитання якої спрямовані на з'ясування соціально-психологічних чинників, причетних до виникнення страхів у дітей та їх поглиблення. Досліджувана група – 45 учнів 3-4 класів (8-10 років), серед яких 27 дівчат і 18 хлопців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати використання методики «Страхи в будиночках» представлені на рис. 1 (у відсотковому співвідношенні зображено виявлені в дітей страхи).

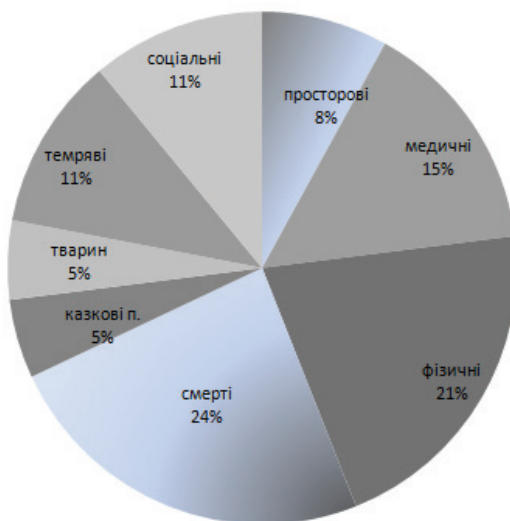

Рисунок 1. Виявлені страхи в дітей молодшого шкільного віку

¹ Анкету розроблено спільно із Марією Федчун (практикуючий психолог, Сокальський районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді)

Було з'ясовано, що досліджуваним дітям молодшого шкільного віку властиво боятися смерті (як власної, так і смерті батьків); у відсотковому співвідношенні щодо вираження інших страхів цей страх виражений найбільше – 24% від загальної кількості фіксованих страхів у дітей. У старшому дошкільному віці страх смерті можна розуміти як універсальний і нормативний. Уявлення про смерть, як про «тимчасовий сон», з якого людину можна вивести «живильною водою», або ж «перезапустити» життя, як у комп'ютерній грі, трансформується на більш реалістичне уявлення, з розумінням незворотних змін. У молодшому шкільному віці такий страх може обумовлюватися кращим усвідомленням дітьми категорії часу і простору, динаміки та змін. Страх втратити батьків часто пов'язаний із поглибленням почуття провини дитини у ситуації конфліктної взаємодії із батьками. У нормі, з віком страх смерті знижується і загострюється у кризові періоди життя. Нинішню світову ситуацію, пов'язану із загрозою життю та здоров'ю внаслідок пандемії, слід розглядати як кризовий фактор ризику зростання страху смерті в дітей.

Страхи, пов'язані із заповіданням фізичної шкоди, зокрема з боку транспорту, пожежі, війни, стихії, порівняно з іншими різновидами страхів теж доволі поширені (20% від виявлених страхів). Досліджувані діти – мешканці великого міста, в якому високий відсоток автотрас. Місцеві події, як і світові, активно висвітлюються у ЗМІ, соціальних мережах, якими користуються як батьки, так і діти. Природні та техногенні лиха стають предметом постійної уваги, що природно збільшує тривогу дитини. Якщо дитина залишається сам на сам із подібним інформаційним контентом, тривога може перерости у страх, який, на думку О. Захарова, не є нормативним для цього віку. За даними рис. 1, медичні страхи (болю, ліків, лікарів, медичних процедур) становлять 15% із виявлених у дітей страхів. Такі страхи слід розуміти як нормативні вікові, проте, пам'ятаючи про навіюваність дітей цього віку та про доступність інформації, не варто залишати їх без уваги.

У 11% із загальної кількості страхів діти демонструють наявні соціально-опосередковані страхи інших людей, дітей, покарань, запізнь, самотності. Ця група страхів вважається нормою для такого вікового періоду, оскільки діти молодшого шкільного віку важко переживають шкільні та спортивні невдачі, бояться негативної оцінки однолітків і вчителів. Страх негативної оцінки входить до найвідоміших когнітивно-поведінкових особливостей соціальної тривожності [10, с. 4]. Вчасна допомога дитині в подоланні цього страху – профілактика формування соціальної тривожності в більш старшому віці. Також 11% випадків виявлених страхів становить страх темряви та нічних жакіть, що не є нормою для молодших школярів. Наявність цієї групи страхів імовірно пов'язана з фантазіями дитини, змістом щоденних переглядів доступних ЗМІ, залякуваннями вдома або у школі тощо. У дівчат статистично відрізняється показник свого оцінювання страху темряви. Інтенсивність страху темряви дівчата оцінюють на 7 (з 10), а хлопці – на 3 (з 10) балів. Цікаво, що відсутня статистично достовірна відмінність за методикою «Страхи в будиночках» між показниками хлопців і дівчат. Отже, відмінності в самооцінці цього страху варто розглядати як такі, що пов'язані дітям гендерними стереотипами, якими страх темряви у хлопців не толерується.

Серед інших категорій виявлених страхів значно в меншій кількості випадків траплялися просторові страхи (8%), страхи казкових персонажів (5%), страхи тварин (5%). Наявність подібних страхів є нормою для цього віку дітей.

За допомогою анкетування з'ясовано, наскільки комфортним для себе дитина вважає сімейне і шкільне оточення, оскільки останні є двома основними середовищами, в яких дитина проводить найбільше часу; саме вони впливають на розвиток та інтенсивність її страхів. У середньому діти досить високо оцінили комфортність свого родинного середовища (7 з 10), дещо нижчими є показники самооцінювання комфорту у школі –

(6,3 з 10). Як засвідчило опитування, у взаєминах з однокласниками та вчителями діти не відчувають довіри. Як вважають діти, з конфліктами вони зустрічаються і в сімейному колі, і під час взаємодії з однокласниками, і в стосунках із класним керівником, з іншими вчителями. За даними рис. 2, найконфліктнішим для дітей, на їхню думку, є сімейне коло.

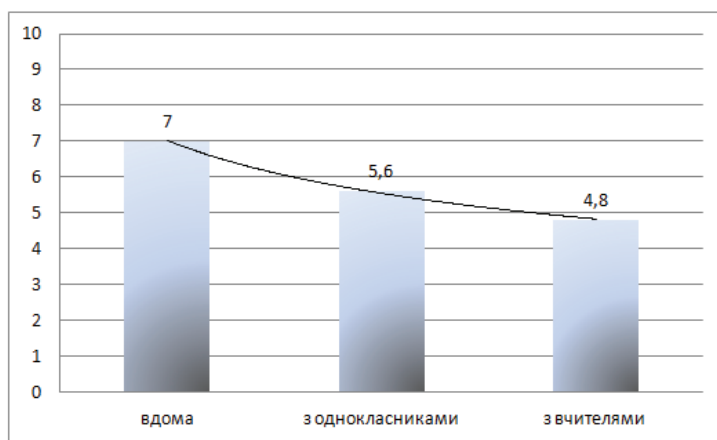

Рисунок 2. Самооцінка конфліктності стосунків

Не дивлячись на те, що вдома діти почувають себе досить захищено, конфліктну напруженість у сімейному колі вони оцінюють доволі високо.

Аналізуючи відповіді дітей на запитання анкетування, можна узагальнити, що більшість дітей вважають себе схильними до страхів, породжених або реальними небезпечними ситуаціями (наприклад, кусив собака) або уявою, підживленою побаченими та почутими страхіливими образами та ситуаціями. Більшість дітей обирають своїми кумирами вигаданих казкових персонажів і героїв фантастичних фільмів.

Нами проведений кореляційний аналіз між емпіричними показниками, що вимірюють особистісні риси, та показниками дитячих страхів. Цей аналіз дає можливість стверджувати, що страх перед фізичними чинниками (як природними, так і технічними) знижується з підвищенням квапливості, непосидючості, моторної розгальмованості ($r = -0,48$; $p < 0,05$). Такі діти ризикують бути необачними у своїй поведінці та не орієнтуватися на сигнали небезпеки. Перемагаючи страх медичних процедур, молодші школярі набувають незалежності, самостійності та впевненості в собі ($r = 0,37$; $p < 0,05$). Цікавим є виявлений статистично значущий зв'язок між страхом казкових (вигаданих) персонажів та нормативністю поведінки ($r = 0,55$; $p < 0,05$). Очевидно, такий страх є стримуючим щодо порушення норм і правил поведінки. Дитині молодшого шкільного віку ще важко дотримуватися соціальних приписів та контролювати свою активність, тому віра у вигаданих істот, які можуть «покарати» за погану поведінку є додатковим мотиватором, який допомагає розвитку дисциплінованості. Проте надмірний страх може паралізувати дитячу спонтанну активність, пошукову діяльність, породжувати нові страхи, зокрема страх не відповідати соціальним нормам тощо.

Тривожність дитини обернено корелює із самооцінкою комфорту в родині ($r = -0,57$; $p < 0,05$), страхом фізичних чинників ($r = 0,53$; $p < 0,05$), самооцінкою страху інших людей ($r = 0,58$; $p < 0,05$). Отже, чим менш комфортним оцінює дитина своє сімейне довкілля, тим

більш тривожною і невпевненою вона росте, тим більше фізичних і соціальних страхів матиме як у молодшому шкільному віці, так і надалі.

Слід також зауважити, що відкритість та комунікабельність дітей зростатимуть відповідно до зниження конфліктності в класі, впевненості в собі. Соціальна сміливість зростатиме із зниженням конфліктності стосунків дитини з учителями.

Нами здійснено спробу порівняти психологічні особливості дітей із великою кількістю страхів (6-8 страхів – 16 дітей), а також дітей із незначною кількістю страхів (2-4 страхи – 24 дітей). Аналіз здійснено за допомогою критеріїв Манна-Уїтні, а також t-критерію Ст'юдента (для показників, розподілених по-різному).

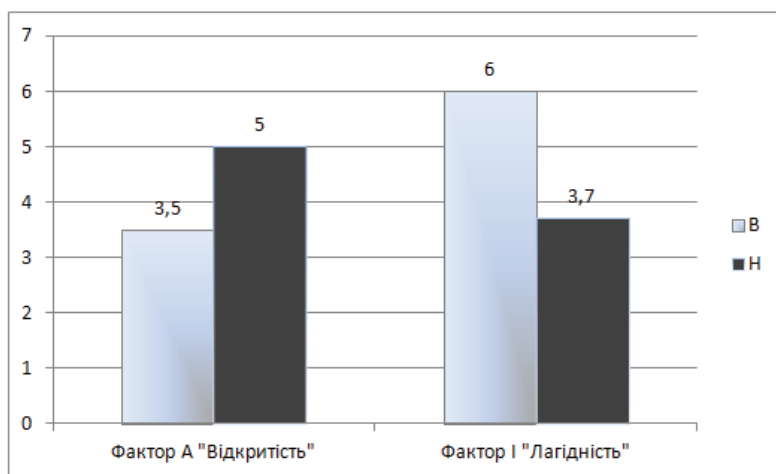

Рисунок 3. Порівняльний аналіз психологічних особливостей дітей із великою (в) та низькою кількістю страхів (н)

Діти із значною кількістю страхів є більш замкненими та недовірливими, тоді як діти з меншою кількістю страхів більш відкриті, комунікабельні, доброзичливі, краще соціально адаптовані (відмінності за фактором А методики Р. Кеттела). Відмінності спостерігаються і в показниках за Фактором І: діти з більшою кількістю страхів є більш емоційно чутливими, з багатою уявою, залежними від інших.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Індивідуальні психологічні характеристики дитини постають як результат поєднання вроджених і набутих під час соціалізації впливів. Важливою ситуацією розвитку дитини є наявність у неї вікових нормативних та патологічних страхів і тривоги. Як з'ясовано нами, велика кількість страхів, навіть нормативних для молодшого шкільного віку, може вплинути на погіршення соціальної адаптації дитини внаслідок закритості та зниженої комунікабельності. Цілком очевидною є і зворотна залежність: дітям, яким важко адаптуватися в колективі та які мають труднощі комунікації з однолітками, буде складніше впоратися зі своїми страхами. Як відомо, дитячий колектив може породжувати страхи, але, разом з тим, він є важливим майданчиком для пропрацювання тривоги і страху в дитячих іграх, «страшилках», ігрових випробуваннях тощо. В дітей із багатою фантазією та емоційною чутливістю кількість страхів є більшою. Крім того, ймовірно вищою є й інтенсивність самих переживань. На це слід звертати увагу як батькам, так і шкільним спеціалістам задля попередження надмірної за-

лежності дитини від інших. Особливу увагу слід звернути на страх смерті, який виявився досить частим явищем у дітей молодшого шкільного віку. Коли батьки уникають розмов із дитиною на цю тему, не дають зрозумілих відповідей на поставлені нею запитання про смерть, це спричиняє тривогу. До незрозумілого додається побачене та підслухане, образи уяви та фантазування, відтак тривога трансформується у страх. Слід брати до уваги, що сучасні школярі мають доступ до перегляду фільмів жахів, страхітливих та агресивних відео, які можна знайти в соціальній мережі у вільному доступі. Підвищена увага до такого контенту є нормою для цього вікового періоду. Проте психіка дітей ще нездатна адекватно відповідати на велику кількість подібних подразників та виробляє захисні механізми, завдяки яким у дитини з'являються страхи темряви, нічних жахів, монстрів, казкових персонажів, медичних маніпуляцій тощо. Оптимальним для батьків є контроль того, що переглядають їхні діти, проте це не завжди дієво: навіть якщо заблокувати невідповідний контент на дитячому телефоні, вона зможе переглянути його на гаджеті однокласника або на домашньому чи шкільному комп'ютері, які не завжди мають надійні захисти. Найкращим способом виявлення і попередження формування патологічних страхів є підтримання постійного та близького емоційного контакту з дитиною, під час якого вона довірливо ділиться своїми побоюваннями, а дорослий відповідає на запитання, розповідає про свої страхи й те, що допомогло йому подолати ці страхи, підбадьорює дитину, знижує її страхи у спільних іграх, під час читання та створення історій разом із нею. Надзвичайно важливо пояснювати дитині важливі функції страху, а також надавати можливість стверджуватися, впевнюватися у собі, переживати радість, гордість та інші позитивні емоції у ситуації, коли їй вдалося перемогти свій страх.

Перспективою для подальших досліджень ми вбачаємо дослідження дитячих страхів різного змісту, наприклад, пов'язаних із порушенням дитячих таємниць та обітниць у дітей, що стали свідками агресії, булінгу іншої дитини з боку однолітків чи дорослих. Розпізнавання емоційних станів дитини, вчасне виявлення і подолання страхів дозволить нормалізувати її психічне життя, зрозуміти та попередити серйозні проблеми інших людей.

Список використаної літератури

1. Галецька І.І., Кліманська М.Б., Перун М.Б. Covid-19, локдаун та життя сім'ї у новій реальності. *Psychological journal*. 2020. Vol. 6. № 9. Р. 40-57.
2. Гозак С., Єлізарова О., Станкевич Т., Дюба Н., Парац А., Лебединець Н. Вплив дистанційного навчання школярів 1-11 класів під час пандемії Covid-19 на їх психоемоційний стан. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія»*. 2020. Том 1. № 11. С. 27-32.
3. Дорофей С. Психолого-педагогічні умови подолання страхів і тривожності у дітей молодшого шкільного віку в умовах пандемії. *Вісник Львівського університету. Серія: психологічні науки*. 2020. № 6. С. 56-62.
4. Захаров А. И. Дневные и ночные страхи у детей. Санкт-Петербург: СОЮЗ, 2000. 448 с.
5. Камінська О.Д., Громик Н.В. Проблема дитячих страхів у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців. *Psychological journal*. 2018. № 4 (14). Р. 86-104.
6. Піддубна Н., Єфімов Д. Проблема шкільних страхів у наукових дослідженнях. *Психологія і особистість*. 2016. № 2 (10). С. 97-104.
7. Томчук С.М., Томчук М.І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі: монографія. Вінниця: ВАНО, 2018. 200 с.
8. Goetze G. Helping Children Overcome Fears. Purdue University. Department of Child Development and Family Studies. URL: <https://www.extension.purdue.edu/extmedia/CFS/CFS-169-W.pdf> (дата звернення 29.07.2021).

9. Goud N. H. Courage: Its nature and development. *The Journal of Humanistic Counseling, Education and Development*. 2005. Vol. 44. P. 102–116.
10. Guillemette. S. M. A Study of Childhood and Late Adolescent Fear: The Role of Fear in Socioemotional Functioning". Honors College. 2012. 52 p.
11. Leppma M., Szente J. & Brosch M. J. Advancements in Addressing Children's Fears: A Review and Recommendations. *The Professional Counselor*. 2015. Vol.5. Issue 2. P. 261–272.
12. National Scientific Council on the Developing Child. Persistent Fear and Anxiety Can Affect Young Children's Learning and Development. 2010. *Working Paper*. N. 9. URL: <http://www.developingchild.net> (дата звернення 28.07.2021).
13. Weems C. F. & Silverman W. K. An integrative model of control: Implications for understanding emotion regulation and dysregulation in childhood anxiety. *Journal of Affective Disorders*. 2006. Vol. 91. P. 113–124.

EXPERIENCES OF FEAR IN CHILDREN WITH DIFFERENT PERSONALITY TRAITS

Nataliia Hrebin

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska str., Lviv, Ukraine, 79000
e-mail: nataliya.hrebin@lnu.edu.ua*

The article describes the peculiarities of the experience of fears in children with different psychological characteristics. It was found that children of primary school age with a large number of fears are characterized by isolation, distrust, low sociability. They have a tendency to depend on other people. Such children are also characterized by emotional sensitivity and developed imagination. With increasing haste, reactivity and impatience, the fear of physical factors (in particular, transport, natural threats) decreases. In such circumstances, risky behavior increases when the child does not focus on danger signals. Independence, autonomy and confidence help to overcome medical fears. In accordance, reducing the fear of medical procedures and doctors promotes the development of primary school student self-confidence, determination and independence. High self-control and discipline increase in accordance with the growing fear of fairy-tale (fictional) heroes. It is still difficult for a child of primary school age to control his behavior in accordance with social expectations, in particular, school ones. Therefore, such fear is an additional motivator for discipline. It should be noted that fears of considerable intensity can not only promote discipline, but also suppress the search activity and creativity. They are able to generate new fears, in particular, the fear of not meeting social expectations. It was found that children of primary school age are often afraid of death (their own, the death of their parents). In the second place in the spread of fears in children is the fear of causing physical harm. This means damage from transport, natural disasters, wars, fires, etc. The third place in the spread of fears is occupied by medical fears. Socially mediated fears, fears of darkness and fairy-tale characters were found in the respondents less often. Girls rate the manifestation of fear of the dark as more intense compared to boys, which is confirmed statistically. Although, the difference between children of different genders in the presence of this fear was not found. Obviously, boys' and girls' self-esteem of fear of the dark is linked to gender stereotypes.

Key words: emotional sphere, fear, anxiety, personality traits, primary school age.